

Vachkovo pojetí psaného jazyka v kontrastu s běžnou (nejen internetovou) komunikací

Bádání jazykovědce Josefa Vachka zaměřená na oblast psaného jazyka můžeme zajisté označit za jeden z významných přínosů české lingvistiky světa. Poznatky, které z nich vyplývají, jsou dodnes odbornou veřejností uznávány jako zcela zásadní a stále poskytují teoretické východisko pro řadu dílčích zkoumání, z nichž v dnešní době asi nejvýznamnější (nebo alespoň „nejviditelnější“) jsou analýzy psaného jazyka v tzv. nových médiích. Současná jazyková situace (míněno jazyková situace češtiny) je však – právě vlivem těchto nových médií – částečně odlišná od té, od které Vachek své poznatky odvíjel. Domníváme se proto, že je vhodné teorii psaného jazyka podrobit analýze a ověřit, zda je i přes tuto vyvstalou odlišnost nadále plně uplatnitelná a funkční. Právě to je cílem tohoto článku.¹

Psaný jazyk v pojetí Josefa Vachka

Od třicátých let až do let devadesátých publikoval Josef Vachek velké množství článků věnovaných problematice psaného jazyka. Uveďme alespoň několik z mnoha základních definic, které během mnoha let svého bádání psanému jazyku přiřkl:

Pod psaným jazykem rozumíme normu, respektive systém grafických (případně typografických) prostředků, které jsou v rámci určitého společenství chápány jako norma.
(Zum Problem der geschriebenen Sprache, 1939)

Jazyk psaný je soustava graficky projevitelných znaků, jejichž účelem je reagovat na danou situaci způsobem statickým, tj. co možná trvalým, přehledně obsáhnutelným a značnou měrou rozumově pojmovým.

(Psaný jazyk a pravopis, 1942)

Psaný jazyk je systém graficky znázornitelných znaků, jejichž funkcí je reagovat na daný podnět (zpravidla ne urgentní) statickým způsobem, tj. reakce by měla být trvalá (tj. uchovatelná), umožnit plné porozumění sdělovaným skutečnostem a zároveň jejich přehlednost a zdůraznit jejich intelektuální stránku.

(Written Language and Printed Language, 1948)

¹ Stanovené téma je poměrně široké a bylo by možné do něj zahrnout mnoho dílčích otázek, které s teorií psaného jazyka bezprostředně souvisí. Vzhledem k omezenému rozsahu článku se omezíme pouze na samotný základ Vachkovy teorie, tedy na to, jak vlastně Vachek psaný jazyk vymezuje a co přesně tímto pojmem rozumí.

Psaná norma jazyka je sama o sobě systém graficky uskutečnitelných prvků jazyka, jejichž funkcí je reagovat na daný podnět, obvykle nikoliv urgentní, statickým způsobem, tj. způsobem uchovatelným a snadno přehledným, přičemž se soustředí zejména na čistě komunikativní, neemocionální přístup uživatele jazyka.

(On the Linguistic Status of Written Utterances, 1965)

Psaná norma slouží témuž uživateli jazyka tak, aby mohl reagovat způsobem, který lze popsat jako dokumentární a snadno přehledně obsáhnutelný.

(Written Language Seen from the Functionalist Angle, 1987)

Z uvedených definic je patrné, že Vachek svá stanoviska během svého života prakticky nezměnil. Pozorujeme zde dvě základní teze, které mají pro konstituci pojmu psaný jazyk zcela zásadní význam:

- a) Psaný jazyk je systém grafických prostředků (znaků).
- b) Funkcí psaného jazyka je reagovat na určitý podnět (většinou ne urgentní) statickým, uchovatelným, přehledným způsobem.

Dnešní jazyková situace

Jak jsme již uvedli výše, současná jazyková situace je vlivem nových médií částečně odlišná od jazykové situace, v níž Vachek svou teorii utvářel. Pro psaný jazyk platí, že se v mnohem větším měřítku než dříve používá pro „běžnou komunikaci“, pro kterou byl dříve takřka výhradním prostředkem jazyk mluvený.²

Jinak řečeno, existují četné komunikační situace, v nichž mluvčí užívá psaného jazyka, ačkoliv by jim z jejich podstaty měl – ve Vachkově pojetí – přináležet spíše jazyk mluvený (jde o pohotové, okamžité reakce zdůrazňující emocionální aspekt projevu). V tomto smyslu bývá používán pojem *mluvenost*, hovoří se zde o pronikání prvků mluveného jazyka do jazyka psaného. (Těmito prvky mohou být mimo jiné syntaktické nepravidelnosti, užívání nespisovného kódu, zvýšený výskyt deiktických slov, snaha o zdůraznění zvukové stránky výpovědi atp.)

Dostáváme se tím k základnímu problému: Je skutečně namístě označovat jakýkoliv projev realizovaný graficky, který se vymyká Vachkovu zařazení, například jako „hloubkově mluvený“ nebo jako psaný projev „s rysy mluvenosti“? Řekli bychom to například o chatu,

² Názorným příkladem může být například komunikace na chatu, ale i další formy internetové diskuse (např. diskuse pod články, komunikace na diskusních serverech atp.)

když komunikujeme pomocí písmen a jiných znaků optické povahy? Anebo z druhé strany – bylo by namístě nazvat připravený hovor nahraný na záznamník za „psaný“ (nebo spíše za promluvu projevující příznaky psanosti), když jsou často přehledně obsáhnutelné a rozumově pojmové?

Ač možná tyto otázky implikují pro mnoho mluvčích češtiny zápornou odpověď, musíme samozřejmě přiznat i možnost odpovědi kladné. V takovém smyslu pojmem *mluvenost* a *psanost* přiznáváme rysy určitého prototypu. *Mluvenost* tak nese základní prvky, které Vachek přiřkl mluvenému jazyku, *psanost* zase prvky jazyka psaného. Je však vhodné zamyslet se nad tím, jestli tato distinkce reflektuje skutečný stav psaného a mluveného jazyka. Není to spíše pouze aplikace svým způsobem již zastaralé teorie na materiál, se kterým se při jejím sestavování nepočítalo?

Vraťme se však až k meritu věci a položme si zásadní otázku: Co je to vlastně psaný jazyk? Je to určitý systém, který má přesně vyhraněnou normu a funkci ve smyslu, jak jej definoval Vachek? Anebo je to prostě jen systém grafických prostředků, jehož normy a funkce záleží na dalších faktorech užití (kromě jiného například na médiu komunikace)? Domníváme se, že pro poznání skutečné podstaty psaného jazyka není účelné stanovovat jeho univerzální normu a přikláníme se k variantě druhé.

Vachek „psanou normu“ definoval na základě jazykové situace své doby.³ I to je důvodem, proč by se jeho pojetí dalo z dnešního pohledu označit jako *pojetí prototypové*, tedy pojetí psaného jazyka jakožto určitého prototypu⁴ – reálný projev uskutečněný v rámci psaného jazyka totiž vyhovuje své definici jenom v určitých, byť frekventovaných případech. V případech jiných je ovšem od definice vzdálen natolik, že bychom jej mohli zahrnout do rámce jazyka mluveného. Docházíme zde tedy k určitému paradoxu: Na jedné straně tu stojí definice psaného jazyka, která by měla být odvozena od jeho reálného užívání, na straně druhé významné množství psaných projevů (tedy reálných užití psaného jazyka), které se definici přičí.

Z toho vyplývají dvě možnosti, jak s tímto rozporem naložit: První možností je ponechat stávající teorii beze změn i přes značné disproporce, na které narazíme při jakémkoliv odbočení od prototypu. Druhou možností je pokusit se nalézt způsob popisu, který těmto rozporům zabrání (i za cenu, že bude mnohem složitější než ten stávající).

³ Je v tomto smyslu třeba říci, že i v jeho době mohly (ač vzácně) vznikat komunikační situace, které by jeho funkci psaného jazyka „reagovat přehledně obsáhnutelným a rozumově-pojmovým způsobem“ popíraly.

⁴ Místo pojmu „prototyp“ je možné při částečně odlišném úhlu pohledu užití i dichotomii centrum-periferie. V rámci tohoto textu ovšem považujeme pojem „prototyp“ za výhodnější.

Návrh metodologie

Možností, jak teoreticky a metodologicky problém psaného jazyka zpracovat, je velké množství.⁵ V tomto krátkém článku se spokojíme s tím, že (v rámci české lingvistiky znovu) představíme jeden z možných způsobů nazírání problematiky, který byl uveden v práci Deborah DuBartellové *Language and Technological Media: Devising Parameters for the Relationship between Speech and Writing*.

Jeho autorka navrhuje sestavu čtyř parametrů – substance, materiál (médium), modalita a varieta. Substance mohou být v zásadě dvě – psaná a mluvená; parametr média (pro psanou substanci) může naplňovat například písmo (míněno psaní rukou), tisk, fax, obrazovka počítače atd. Parametr modality rozlišuje dva základní mody – připravený (v psaném jazyku např. i editovaný) a nepřipravený; parametr variety pak v základu rozlišuje nestandardizovanou varietu a standardizovanou varietu.

Pro příklad: Kdybychom si pomocí těchto parametrů definovali jazyk na chatu a jazyk odborné práce, našli bychom jen v základní stratifikaci poměrně zásadní rozdílnost. Substance by pro oba typy projevů zůstala stejná – tj. psaná, v dalších parametrech by se ovšem již rozcházely. Pro jazyk odborné práce by jako médium odpovídal tisk, modus by byl připravený, editovaný, varieta standardní, spisovná. Pro jazyk na chatu bychom jako médium mohli určit obrazovku počítače, modus by byl nepřipravený, spontánní, varieta nespisovná.

Toto základní rozčlenění pak může poskytnout prostor pro další zkoumání jednotlivých norem a funkcí, které přináležejí různým druhům (psaných) projevů. Zároveň tak získáme prostor pro usouvztažnění všech jazykových promluv bez nadřazování jedněch druhům, což dle našeho názoru přispěje k reálnějšímu pohledu na skutečný stav věcí.

Závěr

Vachkovo pojetí psaného jazyka má ještě v dnešní době velký význam, a to nejen pro českou lingvistiku. Tento význam spatřujeme především v tom, na co se často zapomíná (zejména v debatách o spisovné češtině a pravopisu), tj. že Vachek odlišuje psaný a mluvený jazyk jako dva samostatné systémy, které se sice vzájemně ovlivňují, ale nejsou v hierarchickém vztahu (ani jeden není nadřazen tomu druhému).

Zároveň s tím se však domníváme, že je v rámci dnešní jazykové situace důležité revidovat Vachkovo spojení psaného jazyka s konkrétní univerzální normou a funkcí. Dle našeho názoru je možné jej definovat pouze jako „systém grafických prostředků (znaků)“,

⁵ Zmíňme alespoň pojetí Petera Kocha a Wulfa Oesterreichera prezentované v článku *Sprache der Nähe — Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte*. V souladu s tradicemi pražské školy by bylo možné využít i pojem *distinktivní rysy* (připravenost-nepřipravenost; veřejnost-neveřejnost; oficiálnost-neoficiálnost atp.). Takové pojetí by však zasluhovalo důsledného propracování, na které v rámci tohoto textu bohužel není dostatečný prostor.

další funkce, které zaujímá, závisí na konkrétních jazykových promluvách, ve kterých se uplatňuje.

Jan Chromý

Použitá literatura

DuBartell, D.: Language and Technological Media: Devising Parameters for the Relationship between Speech and Writing. In: Writing vs Speaking. Tübingen, Gunter Narr Verlag 1994, s. 167–174.

Koch, P. – Oesterreicher, W.: Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte.

In: Romanistisches Jahrbuch 36, 1985, S. 15-43.

Vachek, J.: Zum Problem der geschriebenen Sprache. In: TCLP, 8, 1939, s. 94–104.

Vachek, J.: Psaný jazyk a pravopis. In: Čtení o jazyce a poesii. Praha, Melantrich 1942, s. 231–306.

Vachek, J.: Written Language Revisited. Amsterdam, John Benjamins 1989.